

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen

KNJIGA / BAND 48

Urednici / Herausgeber

Dževad Juzbašić, Igor Manzura, Melisa Forić Plasto

Redakcija / Redaktion

Radoslav Katičić, Lejla Nakaš,
Aiša Softić, Aladin Husić

SARAJEVO 2019

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Predgovor jubilarnom izdanju Godišnjaka/Jahrbucha <i>In Honorem Blagoje Govedarica</i>	7
Vorwort für Jubiläumsausgabe/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	8
A preface of jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	9
Biografija Blagoja Govedarice.....	11
Bibliografija Blagoja Govedarice	17

Članci / Aufsätze

Igor Manzura

Tokens of time: on anthropological periodization of the Cucuteni-Tripolye culture Znakovi vremena: o antropološkoj periodizaciji kulture Cucuteni-Tripolje	23

Stanislav Țerna, Knut Rassmann, Andreea Vornicu-Țerna, Johannes Müller

The evolution of dual-chambered updraught kilns on the Cucuteni-Tripolye mega-sites in the 4 th millennium BC: a view from Stolniceni Evolucija dvokomornih proizvodnih keramičkih peći na Cucuteni-Tripolje mega-lokalitetima iz 4. milenija pr. n. e.: pogled iz lokaliteta Stolniceni	41

Biba Teržan

Metallurgical activity in the Early Bronze Age period on the hilltop settlement of Pod near Bugojno Metalurška dejavnost v zgodnji bronasti dobi na gradini Pod pri Bugojnu.....	59

Aleksandar Kapuran

Nova saznanja o metalurgiji bakra tokom bronzanog doba u Timočkoj regiji (severoistočna Srbija) New finds of copper metallurgy during the bronze age in the Timok region (north-east Serbia)	73

Joni Apakidze

Ein spätbronzezeitlicher Bronzehort der Kolchis-Kultur aus Kalvata in Westgeorgien Ostava Kolhidske kulture kasnog bronzanog doba iz Kalvate u zapadnoj Gruziji.....	83

Martina Blečić Kavur, Wayne Powell, Aleksandar Jašarević

Ostava iz Cvrtkovaca u kontekstu potencijala kasnobrončanodobnih ostava Bosne The Cvrtkovci hoard in the context of the potential of the Late Bronze Age hoards from Bosnia.....	103

Eugen Sava, Elke Kaiser, Mariana Sîrbu

Zepteräxte der Bronzezeit in Osteuropa Bronzanodobne polirane sjekire u istočnoj Evropi	125

<i>Mario Gavranović, Daria Ložnjak Dizdar</i>	
The Sava Valley (Posavina) – a heritage of communication	
Some examples from the Late Bronze Age	
Dolina Save (Posavina) – baština komunikacija. Neki primjeri iz kasnog brončanog doba ..	137
<i>Staša Babić, Zorica Kuzmanović</i>	
Glasinac – Notes on Archaeological Terminology	
Glasinac – beleška o arheološkoj terminologiji.....	157
<i>Aleksandar Palavestra</i>	
Učenje da se vidi glasinački ćilibar	
Learning to See the Amber from Glasinac	167
<i>Adnan Kaljanac, Elma Hantalašević</i>	
Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj metodološkog razvoja	
bosanskohercegovačke arheologije: <i>Iskorak u budućnost do koje još nismo stigli</i>	
Blagoje Govedarica's researches of the Glasinac and an attempt at the methodological	
development of Bosnian archaeology: <i>A step into the future we have not yet reached</i>	181
<i>Denis Topal</i>	
Single-edged akinakai of Transylvania and Great Hungarian Plain. Reflection	
of a Balkan tradition	
Jednosjekli akinaki iz Transilvanije i Velike Mađarske ravnice. Odras balkanske tradicije....	199
<i>Branko Kirigin, Vedran Barbarić</i>	
The beginning of Pharos – the present archaeological evidence	
Početak Farosa – sadašnji arheološki dokazi.....	219
<i>Petar Popović, Aca Đorđević</i>	
“Macedonian Amphoras” at Kale, Krševica Site – Another Evidence about Chronology	
of the Iron Age Settlement and Connections with the Hellenistic World	
Nalazi “makedonskih amfora” na lokalitetu Kale – Krševica: još jedno svedočanstvo	
o hronološkom rasponu naselja i vezama s Makedonijom.....	231
<i>Amra Šaćić Beća</i>	
Odrasi i posljedice Tiberijevog Panonskog rata na bosansku Posavinu	
Reflections and consequences of Tiberius's Pannonian war on Bosnian Posavina	237
<i>Ante Milošević</i>	
Ostatci naših prekršćanskih vjerovanja u okolini Ljubuškog u Hercegovini	
The remnants of our pre-Christian beliefs around Ljubuški in Herzegovina	249
<i>Lejla Nakaš</i>	
Evandjelje Beogradske biblioteke br. 54	
Gospel of the Belgrade Library No. 54	267
<i>Aiša Softić</i>	
Prve arheologinje u Bosni i Hercegovini	
First women archeologists in Bosnia-Herzegovina	275
Hronika / Chronik.....	285
Adrese autora / Autorenadressen.....	287
Uputstva / Richtlinien / Guidelines	
Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.....	289
Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH....	291
Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH.....	293

Učenje da se vidi glasinrački ćilibar¹

Aleksandar Palavestra

Beograd

Abstract: The paper addresses previous research into the amber finds from Glasinac, reaching back to the end of the 19th century, as well as some of the author's own extensive study of this material conducted in 1980s. The method of auto-reflexivity as an epistemological tool is applied, enabling the monitoring of the process of acquisition and validity of archaeological knowledge. At the same time, the author applies re-evaluation of old evidence, whose many layers may also contribute to the new insights into the archaeological practice and data. Starting from the old evidence on amber in the Landesmuseum in Sarajevo, over the statistical survey of the complete set of amber retrieved from Glasinac, and the work on the amber finds in the National Museum in Belgrade, the author suggests – as a methodological example – the re-evaluation of some amber beads from the mounds at Osovo and Sjevversko.

Key words: amber, Glasinac, auto-reflexive method, old evidence, re-contextualization, princely grave from Novi Pazar, Osovo, Sjevversko, Iron Age

Ovaj rad predstavlja pokušaj ličnog preispitivanja sopstvenih arheoloških znanja o ćilibaru i to na vrlo ograničenom primeru glasinračkog arheološkog materijala. Glasinrački ćilibar mi se učinio kao prigodna tema za ovaj svečarski broj, s obzirom na to da se Blagoje Govedarica godinama bavi Glasincem i njegovim brojnim arheološkim fasetama i rezonancama.

Autorefleksivni metod

Kritička samorefleksija unutar arheologije i arheološke epistemologije, po mišljenju Tima Murreja (*T. Murrey*), doprinosi boljem razumevanju tradicija koje su vodile individualna istraživanja, socijalizacije pojedinaca unutar struke, kao i izbora istraživačkih ciljeva, problema i metodologije. Kako veli Marej, takva autorefleksija i poznavanje tradicije može da razotkrije procese

sticanja i valjanost arheoloških znanja.² Kao teorijski i metodološki uzor nesumnjivo su mi poslužili radovi Staše Babić, koja je više puta pisala o praksama sticanja arheološkog znanja, uključujući i autorefleksivni metod.³ Oslanjajući se na Burdijea (*P. Bourdieu*) koji je isticao da “treba historizirati subjekt historizacije i objektivirati subjekt objektivacije”⁴ Staša Babić piše: “Preispitivanje sopstvene putanje doprinosi razumevanju i unapređivanju kolektivne arheološke prakse, kako zbog onih stanica koje se mogu pokazati kao tačke presecanja sa drugim sličnim iskustvima, tako i zbog specifičnih skretanja, koja jednako prolaze kroz proces provere disciplinarne zajednice.”⁵ U specifičnijem teorijsko-metodološkom pogledu koristio sam postavke Roberta Čepmena (*R. Chapman*) i Elison Vajli (*A. Wylie*), koji su posvetili veliku pažnju epistemološkim problemima istorije terenskih praksi, ali i radu sa *starom arheološkom evidencijom* (tj. sa starom dokumentacijom i publikacijama), kao izvorom za kritičko sagledavanje arheološke interpretaci-

¹ Ovaj rad je rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu*, br. 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Zahvaljujem Staši Babić, Zorici Kuzmanović, Moniki Milosavljević i Marku Porčiću na korisnim savetima i pomoći koju su mi pružili prilikom izrade ovog rada.

² Murrey 2017, 43.

³ Babić 2006; 2008, 7-8; 2009; 2018, 123-147.

⁴ Bourdieu 2014, 120.

⁵ Babić 2018, 125.

je, odnosno građom za stvaranje nove. Posebno mi je bilo značajno njihovo stanovište da istorija rada u arheologiji predstavlja “istoriju učenja da se vidi”.⁶

Glasi-nački ćilibar i stara evidencija

Pre 35 godina, u jesen 1984. prijavio sam na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu doktorsku tezu “Praistorijski nalazi ćilibara na tlu Jugoslavije”. Moj mentor Dragoslav Srećević se nije mnogo interesovao za ćilibar, pa se možda baš i zbog toga nije uplitao u izbor teme, niti mi je skrenuo pažnju na preobiman i dugotrajan posao koji mi je predstojao. Tada su u modi bile velike doktorske teze, gde bi se obradio određen arheološki materijal, a najviše se cenilo da doktorat predstavlja iscrpan korpus nalaza. Istraživačka pitanja i metodologija bili su sporedni, mada sam ih ja ipak – koliko toliko – formulisao u obrazloženju teme, a i razradio kasnije u tezi. Danas, kao profesor, svojim studentima nikada ne bih dozvolio takvu, gotovo nesavladivo preširoku temu doktorata, no drugo je to vreme bilo. Razume se da se pisanje doktorata otežalo. Tezu sam odbranio tek u proleće 1992. U međuvremenu sam, međutim, imao sreću i retku privilegiju da više od sedam godina, osim pisanja teze, “prikupljam materijal”, te sam obilazio muzeje, biblioteke i naučne centre u inostranstvu (najviše u Milanu i Londonu), ali i u tadašnjoj Jugoslaviji, u Ljubljani, Zadru, Splitu, a naravno i u Sarajevu.⁷ U sarajevskom Centru za balkanološka ispitivanja ANUBiH, od velike pomoći mi je bila kartoteka grobova sa severozapadnog Balkana, deo projekta Centra “Dokumentacioni centar materijalne i duhovne kulture ilirskih plemena” na kome je predano radio i naš slavljenik, Blagoje Govedarica.⁸ U Zemaljskom muzeju sam imao priliku da se upoznam sa ćilibarskim nakitom iz japodskih nekropola Pounja, ali takođe s glasi-načkim ćilibarom. Jantar s Glasinca zapravo je bio i jedan od povoda da započnem čitav rad na izučavanju praistorijskog ćilibara. Naime, kada sam plan o temi doktorske teze izložio svom stricu Vlajku Palavestri (1927–1993), kustosu Zemaljskog muzeja, on je o tome porazgovarao

s Borivojem Čovićem (1927–1995), koga – kao korifeja jugoslovenske i bosanskohercegovačke arheologije ne treba posebno predstavljati čitaocima – i koji mi je odmah poslao pisma i separate⁹ koleginice Džoan Tod (*Joan Markley Todd* 1931–2019),¹⁰ posvećene analizama praistorijskog ćilibara, između ostalog i s Glasinca. Tako mi je jedan od prvih radova o ćilibaru – i to baš o analizama porekla sirovine, koje su u velikoj meri usmerile moj rad – stigao iz sarajevskog Zemaljskog muzeja.

U Sarajevu sam razgledao izloženi ćilibarski materijal iz Zemaljskog muzeja, ali i onaj, sklonjen od svačijih pogleda, pohranjen “za posvećene” u plitkim fiokama vitrina, mudro i solidno napravljenih još za austrougarskog vakt. Nisam mnogo “radio na materijalu”, niti je za to bilo prilike. No, u Zemaljskom muzeju sam se susreo i s jednim vidom arheoloških izvora, čiji pravi značaj nisam umeo odmah da prepoznam, ali koji mi je presudno pomogao u slučaju ćilibara s Glasinca.¹¹ U pitanju je bio deo muzejske kartoteke nalaza sa Glasinca: fascikla “Od dijademe do igle”, odeljak “bobci” (perle), deo “E” (ćilibar), tipovi od E-1 do E-43, koju su mi ljubazne kolege iz Muzeja stavili na uvid. Tu je dakle bio pobrojan i po obliku klasifikovan ćilibarski nakit s Glasinca, ukupno u 43 “tipa”. Dabome da sam se odmah, gotovanski, bacio na prepisivanje i precrtavanje kartoteke koju je neko, uštedevši mi veliki posao, već sredio i klasifikovao. Nije bilo govora o fotokopiranju (vidi napomenu 9). Očigledno da muzejski aparat nije radio, ili je bio pod nekim

⁹ S napomenom da ih u Beogradu fotokopiram i vratim mi ih poštom, što sam i uradio. Ovo napominjem kao ilustraciju da je u to vreme fotokopiranje bilo relativno komplikovano i zahtevna operacija, što će se ispostaviti kao značajno u nastavku ovog rada.

¹⁰ Prof. dr Džoan Tod, svetski priznat stručnjak za istoriju ćilibara je, igrom slučaja, upravo 1984. boravila u Beogradu gde sam je upoznao, a ona je kao pravi mentor odmah započela da usmerava moje studije ćilibara. Docnije sam imao sreću da sarađujem s dr Džoan Tod na mnogim ćilibarskim projektima (Palavestra i dr. 2009).

¹¹ Geografski termin Glasinac, koji se odomacio u arheološkoj terminologiji, nije sasvim precizan. Ispravnije je govoriti o *glasinačkom području*, koje obuhvata deo jugoistočne Bosne, ograničen na zapadu Romanijom, na severu planinama Kopitom i Devetakom, na jugu rekom Pračom i na istoku Drinom. Termin *glasinačko područje* nije geografski (iako određuje prostor), već arheološki, a treba ga razlikovati od pojmova *glasinačka kultura bronzanog doba* i *glasinačka kultura gvozdenog doba*, koji imaju drugačije i znatno šire polje značenja (Čović 1987, 575-580; 1988a, 78-81).

⁶ Chapman / Wylie 2016, 95.

⁷ Palavestra 1993, VII-VIII.

⁸ Forić 2013, 16.

strogim administrativnim ekskluzivnim ograničenjem. Da kartoteku iznosim van Muzeja nisam ni pomišljao, niti bi mi to bilo dopušteno. Nisam bio ni najmanje razočaran. Naprotiv, imao sam opravdan razlog da sedim i prepisujem kartoteku u Muzeju, u kabinetu svog strica, u tajanstvenoj sobici koja je za mene, još od ranog detinjstva, bila *Sancta sanctorum* i najlepší studio koji bi se mogao zamisliti. Mala prostorija u vrhu stepeništa arheološkog krila muzeja, prepuna stričevih knjiga, zabeleški, crteža, mapa i neodoljivih sitnica, s ogromnim visokim prozorom koji je gledao na botaničku baštu, šedrvan sa zlatnim ribicama i park po kome su nehajno razbacani stećci nad koje se nadvio Trebević. Teško da bi se moglo naći bolje mesto za rad.

Nažalost, nisam obratio veliku pažnju na samu fasciklu, jer tada mi ništa nije bilo poznato o vrednosti i višeslojnosti stare evidencije i dokumentacije kao arheološkog izvora prvog reda.¹² Pod arheološkom evidencijom nazivam skup interpretiranih fakata, odnosno predmeta.¹³ Srećom, barem sam zapisao naslov. Štaviše, precrtao sam i prepisao i sadržaj narednog poglavlja iz fascikle, posvećenog staklenim "bobcima". Verovatno sam se naivno nadao da ću, kada završim ćilibar, moći da se pozabavim i staklenim perlama. Kartoteka ćilibara je, ako je suditi po mojim prepisima (Sl. 1), bila organizovana po oblicima (tipovima) perli, uz jednostavne napomene, recimo:

E-37:

- (K) Sjeversko (1896), tum. VII, gr. 1, 2 (3 kom. i 1 fragm.)

- (S) Vitanj (1892), tum. III, gr. 1 (1. kom.)

Oblike (tipove) perli sam crtao na posebnim papirima, odakle sam ih kasnije isecao i lepio na kartone koji su mi poslužili kao jedan od osnova za internu "tipologiju" oblika ćilibarskih perli i figura u doktoratu, a kasnije i u objavljenoj knjizi.¹⁴ S obzirom na to da je u mojoj "tipologiji" bilo znatno više različitih oblika ćilibarskih artefakata (146, uz razne podvarijante), s područja čitave tadašnje Jugoslavije, iz perioda od srednjeg bronzanog doba do poznog gvozdenog doba, brojevi tipova se ne poklapaju.¹⁵ Tako je recimo tip E-37,

od koga su pronađena 3 cela i jedan fragmentovan komad u grobovima 1 i 2 u humci VII u Sjeverskom, a jedan u tumulu III u Vitnju, u mojoj sistematizaciji postao tip 125. Dokumentacija iz Muzeja, osim oblika, imala je još dva značajna podatka: slova K, što je označavalo *kostur*, tj. skeletno sahranjivanje, i slovo S za *spaljivanje*.¹⁶

Naredna faza rada bila je da napravim pojedinačne kartone za svaki lokalitet, sa svim nalazima ćilibara i izvorima (Sl. 2). Datumi u muzejskoj fascikli s tipologijom "bobaca" bili su mi od velike pomoći, jer su ukazivali na to kada je tumul iskopan, a obično i objavljen. Rezultate iskopavanja glasinačkih tumula, naime, objavljivali su istraživači gotovo svake godine blagovremeno, prema naučnim standardima onoga vremena, u Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i u godišnjaku *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* koji je izlazio u Beču. Tipološku i hronološku analizu nalaza, kao i delimičan katalog, pružili su 1956. i 1957. A. Benac i B. Čović, a problemima glasinačke kulture gvozdenog doba bavili su se mnogi istraživači. Među mnogobrojnim delima ističu se sintetski radovi B. Čovića, posvećeni pojedinim aspektima praistorije glasinačkog područja.¹⁷

Kartoteka i statistika glasinačkog ćilibara

Ta moja kartoteka poslužila mi je da napravim zbirne hronološke, hronološko-tipološke i tipološko-statističke analize i tabele i karte rasprostiranja ćilibara sa Glasinca i da ih u tekstu i prokomentarišem. Tako sam mogao bolje da dokumentujem već poznatu činjenicu da je na glasinačkom području otkriven veliki broj lokaliteta sa tumulima u kojima je, pored ostalog, pronađen i jantar. Ćilibar je na glasinačkom području pronađen na 47 lokaliteta u većem broju tumula, ukupno u 228 grobova. To su lokaliteti: Arareva gromila, Bandino brdo, Borovsko, Bran-

¹² Chapman / Wylie 2016.

¹³ Kolingvud 1986, 15.

¹⁴ Palavestra 1993, 30-45.

¹⁵ Reč tipologija stavio sam pod navodnike jer, iako se u mojoj knjizi iz 1993. vodi kao *tipologija*, ona to zapravo nije, već je pre klasifikacija, jer sistematizuje konkretne ćilibarske

artefakte na osnovu njihovih atributa, dok prava tipologija uključuje definisanje apstraktnih tipova i sagledavanje njihovog razvoja u hronološkoj dimenziji (Rouse 1973; Malina / Vašiček 1990, 94; Klejn 1988, 74-77).

¹⁶ Inače nesretno izabrane skraćenice jer K može označavati i kremaciju, a S – skelet, ali sam ih ipak preuzeo i koristio.

¹⁷ Benac / Čović 1956; 1957; Čović 1963; 1981; 1987; 1988a; 1988b; Čović / Mikić 1973.

Bobci Glasinac (čilibar) E		(8)
E-36	(K) Sjeverna (1896), tum. VII, gr 1,2 (1 fragm.)	
E-37	(K) Sjeverna (1896), tum. VI, gr 1,2 (3 kom i 1 fragm.) (S) Vitaniš (1897), tum. III, gr 1 (1 kom.)	
E-38	(K) Vrlasije, tum. III, gr 3 (1 kom.) (1894?) (K) Vrlasije, tum. XI, gr 1 (1 fragm.) (1894?)	
E-39	(K) Vrlasije, (1894), tum. III, gr 3 (1 kom.)	
E-40	(K) Vrlasije (1894), tum. V, gr 2-6 (1 kom.)	
E-41	(S) Zagrade (1897), tum. III, gr 2 (2 kom.)	
E-42	(K) Sjeverna (1896), tum. VII, gr 1,2 (1 kom.)	
E-43	(K) Sjeverna (1896), tum. VII, gr 1,2 (9 kom.)	

Slika 1. Prepis iz fascikla "Od dijademe do igle", odeljak "bobci" (perle), deo "E" (čilibar) iz dokumentacije Zemaljskog muzeja u Sarajevu (A. Palavestra)

kovići, Brezje, Crvena lokva, Čavarine, Čitluci, Duboki do, Gazivoda, Crkvina (Glasinačko polje), Godomilje, Gosinja planina, Gučevo, Han Glasinac, Hrastovača, Ilijak, Jakšin do, Kovačev do, Križevac, Laze (Podlaze), Mehagin do, Miletine, Okruglo, Osovo, Podgradac, Podilijak,¹⁸ Potpećine, Previja, Radava, Rasovača, Razdoblje, Rivanovići, Rudine u Ivanpolju, Rudine kod Ru-

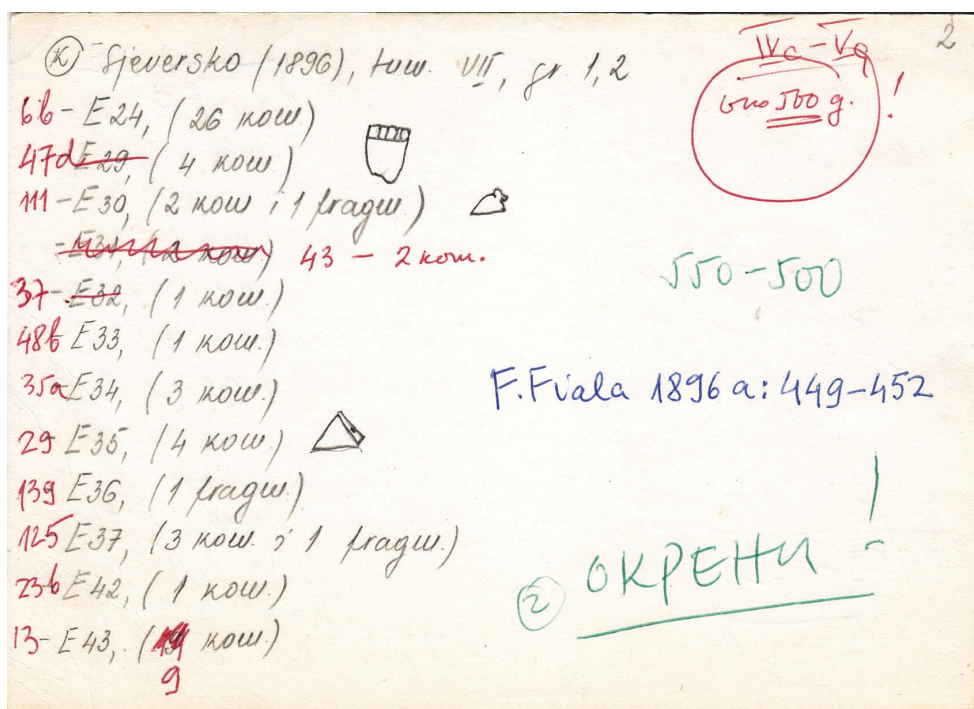
¹⁸ U statistički pregled i tabele iz 1993. prevedim nisu uvršćeni čilibarski nalazi iz groba 7 humke C u Podilijaku, koje je 1974. i 1975. istražio Blagoje Govedarica. U trojnom grobu su otkriveni skeleti dve ženske osobe i jednog deteta. Uz lobanju jednog ženskog skeleta pronađen je đerdan od 105 čilibarskih, 47 staklenih i 9 metalnih perli. Čilibarske perle su bile sitne, mahom ovalne nepravilno poligonalne. Grob se datira u fazu Glasinac IVb po Bencu i Čoviću, dakle u period od 750. do 625. g. pre n. e. (Govedarica 1978, 24, 27, Tab. 4, 5). Ovde je ta greška ispravljena, te su u statističke tabele i njihovu interpretaciju uneti i podaci iz groba 7 humke C iz Podilijaka.

sanovića, Rusanovići, Sjeverna, Sokolac, Sokolacko polje, Šarenčeve vrtače, Štrpci, Taline, Vitaniš, Vražići, Zagrade i Županovići.¹⁹

Infracrvena spektralna analiza geološkog porekla čilibara sa glasničkog područja vršena je na veoma malom broju uzoraka, pogotovo kada se uzme u obzir duga upotreba čilibara i njegova količina u grobovima na Glasincu. Iako rađena na malom statističkom uzorku, spektralna analiza čilibara sa glasničkog područja pokazuje da je ovaj materijal, u svim ispitanim slučajevima, potekao sa severa Evrope, sa Baltika.²⁰ U novije vreme kolega Mateuš Hvalinski (*Mateusz Cwaliński*) sa univerzita u Poznanju (Poljska) radi uzorkovanje, obradu i infracrvenu analizu većeg broja bronzanodopskih

¹⁹ Palavestra 1993, 110-130, 183-250.

²⁰ Todd i dr. 1976, 324-325; Palavestra 1993, 129.

Slika 2. Pojedinačni karton za ćilibarske nalaze u grobovima 1 i 2 u humci VII u Sjeverskom (A. Palavestra)

ćilibarskih nalaza sa zapadnog Balkana, uključujući i one sa Glasinca, ali njegovi rezultati, koliko mi je poznato, još uvek nisu publikovani.

Rezultati klasifikacionih i statističkih analiza ćilibara s Glasinca su objavljeni,²¹ a ovde ću ih delimično ponoviti i kraće i sumirati, s obzirom na to da je knjiga izašla pre više od četvrt veka. Treba imati u vidu da je na području Glasinca otkriveno preko hiljadu praistorijskih tumula.²² Blagoje Govedarica je 2014. napravio preciznu statistiku istraženih humki na Glasincu: 1880. je austrougarski poručnik Johan Leksa (*Lexa*) iskopao jednu humku u kojoj je pronašao čuvena bronzana kolica s pticama; 1886. grupa oficira iskopala je još osam tumula. Materijal sa svih ovih ranih "oficirskih" iskopavanja nalazi se u Muzeju prirodne istorije u Beču.²³ Od 1888. počinju sistematska istraživanja Glasinca u organizaciji Zemaljskog muzeja u Sarajevu: Ćiro Truhelka je od 1888. do 1890. iskopao 20 humki,²⁴ Đorđe Stratimirović 1891. poprilično – 147,²⁵ a Franjo Fiala od 1892. do 1897. čak 868!²⁶ Posle

duže pauze Borivoj Čović je 1957. arheološki istražio četiri,²⁷ a Blagoje Govedarica od 1974. do 1975. još 25 humki.²⁸ Sve u svemu, prema Govedaričinom proračunu, ukupno je iskopano 1234 humke, od čega je bilo 250 praznih.²⁹

Tačan broj grobova još je teže utvrditi. B. Čović je prilikom analize pogrebnih običaja, odbacujući humke bez priloga, one gde podaci nisu dovoljni za hronološku determinaciju, kao i one bez ikakvih podataka, došao do broja od 427 humki sa 722 groba pogodna za naučnu analizu.³⁰ Ukoliko se ovaj broj uporedi sa ukupnim brojem grobova sa ćilibarom, pronađenim na Glasincu (229 grobova), primetno je da je ćilibar pronađen u visokom procentu grobova (31,7%). Ovaj broj, verovatno, ukazuje na mogući odnos grobova sa ćilibarom i onih bez njega, na glasnjačkom području, ali nije sasvim tačan i trebalo bi ga shvatiti uslovno, ali kao broj koji se prilikom analize najviše približava istini te ipak pruža znatne mogućnosti za statističku analizu (Sl. 3):³¹

²⁷ Čović 1959.

²⁸ Govedarica 1978.

²⁹ <http://tempusbiherit.ba/documents/lectures/Glasinac-1.pdf>, pristupljeno 18. 9. 2019.

³⁰ Čović 1963, 42.

³¹ Kao i u muzejskoj dokumentaciji, i u ovoj tabeli zadržao sam oznake K – kostur i S – spaljeni pokojnik, a n. d. označava grobove bez podataka o ritusu sahrane.

²¹ Palavestra 1993.

²² Čović 1963, 42; Govedarica 1978, 15-16, 31-32.

²³ Hoernes 1889.

²⁴ Truhelka 1889a; 1889b; 1890a; 1890b; 1891.

²⁵ Стратимировић 1891.

²⁶ Fiala 1892; 1893; 1894; 1895; 1896; 1897.

Vreme	K	%	S	%	n. d.	%	ukupno	%
1400–1300. pre n. e.	1	0,44%		0%		0%	1	0,44%
1200–1100. pre n. e.	1	0,44%	2	0,87%		0%	3	1,31%
1100–1000. pre n. e.	3	1,31%		0%		0%	3	1,31%
1000–800. pre n. e.	1	0,44%		0%		0%	1	0,44%
800–725. pre n. e.		0%		0%	1	0,44%	1	0,44%
725–625. pre n. e.	11	4,8%	3	1,31%	1	0,44%	15	6,55%
725–500. pre n. e.	6	2,62%	9	3,93%	2	0,87%	17	7,42%
625–500. pre n. e.	25	10,92%	23	10,04%	9	3,93%	57	24,89%
625–350. pre n. e.	4	1,75%	4	1,75%	4	1,75%	12	5,24%
550–500. pre n. e.	5	2,18%	9	3,93%		0%	14	6,11%
500–350. pre n. e.	2	0,87%	3	1,31%	2	0,87%	7	3,06%
350–300. pre n. e.		0%		0%	2	0,87%	2	0,87%
Nedatirano	54	23,58%	16	6,99%	26	11,35%	96	41,92%
Ukupno	113	49,35%	69	30,13%	47	20,52%	229	

Slika 3. Statistička tabela grobova s ćilibarom na Glasincu

Najveći broj grobova sa ćilibarom, na žalost, nije se mogao precizno datirati zbog uslova nalaza i nedovoljnog broja podataka. Od grobova sa ćilibarom koji su datirani najveći broj potiče iz perioda između 600. i 500. g. pre n. e. Tom broju trebalo bi dodati i izvestan broj grobova iz okvirno datiranog perioda 725–500. g. pre n. e. dok ih je između 725. i 625. g. pre n. e. bilo nešto manje. Karakteristično je da je u kratkom periodu između 550. i 500. takođe pronađeno 14 grobova sa ćilibarom, dok ih je u drugim periodima bilo manje.

Pregled broja ćilibarskih komada po fazama pruža više mogućnosti za statističku interpretaciju (Sl. 4).

Sa izuzetkom XII v. pre n. e., iz koga potiče 20 ćilibarskih komada iz grobova, količina ćilibara pre 725. g. pre n. e. zanemarljivo je mala. U VII v. pre n. e. situacija se bitno menja: u grobovima perioda od 725. do 625. g. pre n. e. pronađeno je 1753 komada. Zanimljivo je da je najveći broj ćilibarskih komada iz ovog perioda (1216 komada) pronađen u grobovima humki u Podilijaku, koji su iskopavani posle II svetskog rata, savremenijom metodologijom, pa se možda više ćilibara sačuvalo.³² U narednom periodu od 625. do 500. takođe je bilo mnogo ćilibara (1003 komada). Ukoliko bi se tom broju dodao onaj iz preciznije datiranog perioda od 550. do 500. g. pre n. e. (510 komada), došlo bi se do količine od

Vreme		%
1400–1300. pre n. e.	1	0,02%
1200–1100. pre n. e.	20	0,44%
1100–1000. pre n. e.	1	0,02%
1000–800. pre n. e.	1	0,02%
800–725. pre n. e.	1	0,02%
725–625. pre n. e.	1753	38,73%
725–500. pre n. e.	113	2,5%
625–500. pre n. e.	1003	22,16%
625–350. pre n. e.	239	5,28%
550–500. pre n. e.	510	11,27%
500–350. pre n. e.	36	0,8%
350–300. pre n. e.	19	0,42%
Nedatirano	829	18,32%
Ukupno	4526	

Slika 4. Statistička tabela ćilibarskih nalaza s Glasincu

1513 komada. Najbogatiji su grobovi ovog perioda u Brezju, tumul I, grob 2, u kome su bile 472 ćilibarske perle, i grobovi 1 i 2 u tumulu VII u Sjeverskom (550–500. g. pre n. e.), gde je pronađeno 326 vrlo raznovrsnih komada (čak 24 različita tipa). Posle 500. g. broj ćilibarskih komada drastično opada, ali se održava sve do 300. godine pre n. e. Ogromna većina ćilibarskih komada potiče zapravo iz grobova VII i VI v. pre n. e. Pre i posle ovog perioda ćilibara na Glasincu ima, ali mnogo manje. Moglo bi se stoga pretpostaviti da

³² Što potvrđuje i navedeni grob iz Podilijaka koji je 1978. objavio Blagoje Govedarica.

i veći deo ćilibara iz nedatiranih grobova potiče iz VII i VI v.

U praistorijskim grobovima glasinačkog područja ćilibarski nakit bio je vrlo raznovrstan. Otkrivena su 43 različita tipa, uključujući i amorfne perle. Na ovom mestu nema potrebe ulaziti u klasifikaciju ćilibarskih nalaza s Glasinca, koja je uostalom i objavljena.³³ Tabele i statistika, kao i tipološke analize, pokazale su se prilično korisnim, a za to je poglavito bila značajna stara evidencija.

Slojevi stare evidencije

Trebalo bi imati u vidu da sam prilikom rada na glasinačkom ćilibaru koristio nekoliko "hronoloških stratuma" stare evidencije. Robert Čepmen i Elison Vajli su u svojoj knjizi pod naslovom *Evidential Reasoning in Archaeology*,³⁴ kako sam već na početku istakao, posvetili veliku pažnju epistemološkim problemima arheologije. Kada je reč o kritici i upotrebi stare evidencije, oni navode tri moguće strategije koje omogućavaju da se radom na njima otvore naizgled zapečaćena pitanja arheološke interpretacije i pokrenu stari podaci: *sekundarni povrtačaj ili obnova, rekontekstualizacija i eksperimentalno modeliranje*.³⁵ U radu na glasinačkom ćilibaru koristio sam (do 1993) i opet koristim obnovu stare evidencije i njenu rekontekstualizaciju, mada će se i jedna vrsta eksperimentalnog modelovanja u ovom radu pokazati kao potencijalno plodonosna. Kada govorim o hronološkim slojevima stare evidencije, mislim na: 1. najstariji sloj publikovanih radova iz XIX veka koje su marljivo objavljivali Truhelka, Fiala i Stratimirović; 2. muzejsku dokumentaciju s Glasinca, odnosno na famoznu fasciklu s odeljkom "Bobci E" (ćilibar). O njoj, kako je već napomenuto, imam najmanje podataka – ne znam ni kada je nastala, niti ko ju je napravio; 3. rekonstrukciju grobnih celina s Glasinca i njihovo hronološko opredeljenje koje su 1956. i 1957. sačinili i objavili Alojz Benac i Borivoj Čović;³⁶ 4. objavljene podatke o novijim iskopavanjima s Glasinca;³⁷ 5. svoju sekundarnu evidenciju,

napravljenju i rekontekstualizovanu na osnovnu prethodnih, ali koja je već od 1984. takođe dobila status stare evidencije.

Ono što pada u oči prilikom pokušaja analize i rekontekstualizacije ovih slojeva stare evidencije jest da se podaci o ćilibaru u različitim izvorima ne podudaraju. Tako recimo za tumul u Brezju (gde je pronađeno najviše ćilibarskih komada u jednom grobu na čitavom Glasincu) Fiala, ne navodeći grobove, piše da je otkriveno "oko 600 malih jantarevih zrna".³⁸ Benac i Čović u svojoj sintezi "Glasinac 2" vele da je u pitanju "skeletni grob 2" i da, između ostalog, sadrži "ogrlicu od oko 600 sitnih jantarovih zrna, jednog bronзаног zrna i jednog zrna od crne staklene paste sa žutim spiralama. Daju i crtež dela ćilibarske ogrlice, bronzane i staklene perle. Grob datiraju u fazu IVc (625–500. g. pre n. e.), a zbog bogatstva priloga i odsustva oružja smatraju ovaj grob ženskim kneževskim grobom.³⁹ Iako su izvršili sekundarnu obnovu stare evidencije i komparaciju s materijalom u muzeju rekonstruišući grobne celine, broj ćilibarskih perli verovatno su preuzeli iz Fialinog šturog izveštaja. U fascikli o ćilibarskim perlama iz muzejske dokumentacije (koju sam prepisivao) podaci su nešto drugačiji. Tamo se navodi precizan broj od 472 ćilibarske perle, tipa E-2. U svojoj klasifikaciji ja sam usvojio ovaj broj, ali sam perle iz Brezja na osnovu objavljenog crteža kod Benca i Čovića svrstao u tipove 5b i 8a, odnosno loptaste i spljoštene ovalne perle.⁴⁰ Zanimljivo je da Benac i Čović, prilikom rekonstrukcije grobnih celina u Brezju, očitito nisu koristili tu fasciklu s inventarom nakita s Glasinca, inače bi nesumnjivo usvojili tačniji broj od 472 perle (koje je neko mukotrпно prebrojao), umesto što su koristili okvirni Fialin podatak o "oko 600 perli". To bi moglo sugerisati da je fascikla s inventarom glasinačkih "bobaca" (i drugog materijala) nastala posle 1957, kada su Čović i Benac objavili svoju knjigu o Glasincu gvozdenog doba. Samo ovaj sitan podatak o broju ćilibarskih perli iz Brezja može da ukaže na svu složenost sekundarnog korišćenja, revizije, komparacije i rekontekstualizacije stare evidencije.

Grobovi 1 i 2 iz humke VII u Sjevskom, kao i neki nalazi ćilibara iz tumula I u Osovu, još su

³³ Palavestra 1993.

³⁴ Chapman / Wylie 2016.

³⁵ Ibid., 94.

³⁶ Benac / Čović 1956; 1957.

³⁷ Čović 1959; Govedarica 1978.

³⁸ Fiala 1895, 546–547.

³⁹ Benac / Čović 1957, 14. 47. 58, Tab. 23, 18. 19. 20.

⁴⁰ Palavestra 1993, 113.

izrazitiji slučaj. No, pre nego što se posvetim njima, moraću se za trenutak udaljiti od glasinačkog jantara i ukratko izložiti jedno svoje drugo istraživanje ćilibara. Radi se o nalazima iz kneževskog groba u Novom Pazaru. Sam ćilibarski nakit ima mnogo sličnosti s onim iz glasinačkih tumula VI veka pre n. e., a uostalom i čitav novopazarski nalaz mnogim nitima je povezan s glasinačkim arheološkim materijalom.⁴¹

Ćilibar iz Novog Pazara i “učenje da se vidi”

Krajem 1997. započeo sam s kolegicom Verom Krstić, kustoskinjom Narodnog muzeja u Beogradu, detaljnu reviziju ćilibara iz tog beogradskog muzeja. Intenzivno smo radili naredne tri godine (uz razumljive prekide u vreme bombardovanja Beograda), a potom je čitav posao prerašao u opsežan projekat “Magija ćilibara” koji je 2006. rezultirao velikom izložbom u Narodnom muzeju u Beogradu, međunarodnim simpozijumom (*V međunarodni simpozijum Ćilibar u arheologiji*) sa učesnicima iz 16 zemalja i obimnom kataloškom monografijom “Magija ćilibara”, na srpskom i engleskom jeziku.⁴² Akta simpozijuma objavljena su 2009.⁴³

Arheološki materijal iz kneževskog groba u Novom Pazaru objavljen je polovinom XX veka. Šture, često i pogrešne podatke o nalazima, pa i o ćilibaru s ovog lokaliteta objavili su Đorđe Mano-Zisi i Ljubiša Popović.⁴⁴ Dok sam spremao doktorsku disertaciju, koristio sam isključivo objavljene nalaze i ono što se moglo videti izloženo u vitrinama (pošto mi rad na ćilibarskom materijalu u depou tadašnja uprava Muzeja nije dozvolila). Na osnovu tih, vrlo rudimentarnih podataka zaključio sam da je u Novom Pazaru bilo najmanje 511 različitih obrađenih ćilibarskih artefakata, ukupno 38 različitih tipova, ali i unikatnih figurica i graviranih pločica. Uz to je pronađen i veći broj “amorfnog i neobrađenog” ćilibara. Tačan broj ćilibarskih artefakata nije se ni približno mogao utvrditi, jer su Mano-Zisi i

Popović često koristili izraze kao “veći broj”, “više komada” itd.⁴⁵

Prilikom revizije ćilibarskih nalaza u Narodnom muzeju Vera Krstić i ja nismo mogli da se oslonimo na staru evidenciju, osim na navedene publikacije, jer nikakve dokumentacije o novopazarskom nalazu u Muzeju nije bilo. U izvesnom smislu bili smo u sličnoj situaciji kao Benac i Čović, kada su vršili sekundarnu interpretaciju glasinačkog materijala polovinom prošlog veka, s tom razlikom što nam je bilo lakše jer smo obrađivali materijal iz samo jednog arheološkog konteksta, čuvenog blaga pronađenog u sanduku ispod Petrove Crkve kod Novog Pazara (bilo da je kneževski grob, ili verovatnije ostava uz grob). Revizionarna analiza i konzervacija ćilibarskog materijala iz kneževskog groba u Novom Pazaru koju smo sproveli bila je više nego iznenađujuća. Utvrdili smo broj od 8377 ćilibarskih artefakata! Uz već poznate tipove (poligonalne i geometrijske perle, mešine, boce, maske, figurine), otkrivene su čitave grupe do tada nepoznatih ćilibarskih artefakata i tipova (recimo figure ptica, ornamentalnih pločica, razdelnica, konja i drugih životinja, čak posuda i drugih ukrasa). Pokazalo se da nema “amorfnog i neobrađenog” ćilibara (kako se mislilo, već su sve perle obrađene, makar i nepravilno poligonalno), a mnogi nejasni fragmenti našli su svoje pravo mesto i sastavljeni su u celine. Možda najviše rada posvetili smo detaljnom sagledavanju perforacija svake, od preko 8000 ćilibarskih perli i figura, što je otkrilo vrlo promišljen sistem komponovanja ćilibarskih setova, složenih ukrasa, pektoralna, oglavlja i nakita, koji se – na žalost – nije mogao utvrditi analizom novopazarskog arheološkog konteksta.⁴⁶ Možda je najznačajniji rezultat čitave naše rekontekstualizacije ćilibarskog materijala bio to što se pokazalo da posmatranje pojedinačnih ćilibarskih perli nije dovoljno. Njihove perforacije svedočile su o komplikovanim kompozicijama nakita koje su kao celina smišljeni, nabavljani i nošeni. Ponešto od tih komplikovanih kompozicija moglo se i rekonstruisati na osnovu perforacija ćilibarskih perli i pločica te njihovog slaganja.⁴⁷

Kako to obično biva, boja na knjizi *Magija ćilibara* se još nije bila čestito ni osušila, kada smo

⁴¹ Палавестра 1984; Бабић 2004.

⁴² Палавестра / Крстић 2006; Palavestra / Krstić 2006.

⁴³ Palavestra i dr. 2009.

⁴⁴ Mano-Zisi / Popović 1969a; 1969b.

⁴⁵ Palavestra 1993, 147-150.

⁴⁶ Палавестра / Крстић 2006, 86-288.

⁴⁷ Palavestra 2009.

otkrili drugde publikovana nova otkrića koja su korespondirala s našim pretpostavkama o kompozitnom ćilibarskom nakitu. Ćilibarski setovi u grobovima VII i VI veka iz Bazilikate u južnoj Italiji (gde su verovatno bile i najvažnije radionice ćilibarskih artefakata tog doba) na osnovu arheoloških konteksta ćilibarskog nakita u grobovima *in situ* potvrdili su i nadogradili naše rekonstrukcije kompleta, nastale samo na osnovu perforacija i potencijalnog uklapanja perli.⁴⁸

Ptice okrenute naglavce i kompozitni nakit

Kao što su to istakli Čepmen i Vajli, kritičko sagledavanje arheološke interpretacije i primarne dokumentacije je zapravo “istorija učenja da se vidi”.⁴⁹ Sekundarna analiza i “obnova informacija” o ćilibaru iz Novog Pazara u Narodnom muzeju u Beogradu, ali i uvid u “staru evidenciju” iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu omogućila mi je da vidim neke aspekte jantarskog nakita s Glasinca u drugom svetlu. Tako je jedna gotovo komična zabluda o ljudskim figurinama od ćilibara, stara čitav vek, opovrgnuta. Godine 2006. sam napisao:⁵⁰ “Radi se o veoma stilizovanim pticama na ovalnom postolju, otkrivenim u grobu I tumula *Osovo 1897-I*”⁵¹ (ovaj tumul treba razlikovati od tumula I u Osovu, koji se datira u bronzano doba⁵²). Ćilibarske ptice iz Osova pripadaju grobu faze Glasinac IVc-1, dakle vremenu od poslednjih decenija VII do sredine VI veka pre n. e.⁵³ Jedna slična, neobjavljena perla otkrivena je takođe na Glasincu, u Potpećinama (tumul IV, grob 1), uz nalaze koji se, doduše, datiraju u početak V veka.⁵⁴ Interesantno je da su te shematizovane ptice od ćilibara smatrane ljudskim figurama bez glave i ruku. Tako ih je publikovao Fiala, a i u mojoj knjizi *Praistorijski ćilibar na tlu centralnog i zapadnog Balkana* vode se kao tip 118 i 118a – stilizovane ljudske figure. Međutim, od objavljivanja 1897. godine one su pogrešno

posmatrane naglavce; kada se okrenu za 180 stepeni očigledno da je reč o shematizovanim pticama sa jasno istaknutom glavom, telom i podignutim repom. Ptice od ćilibara slične osovskim, datirane takođe u VII vek pre n. e., otkrivene su u južnoj Italiji (Kampaniji) na lokalitetima Sala Konsilina (*Sala Consilina*), Frankavila Maritima (*Francavilla Marittima*) i Sibari (*Sibari*)⁵⁵. Tek nakon “novog gledanja” na osnovu analize perforacija na novopazarskim pticama koje su bile deo kompozitnog nakita, postalo mi je očigledno da se ne radi ni o kakvim čovečuljcima bez ruku i glave, već o pticama sa postoljem koje je namerno više puta perforirano kako bi se ptice uklopile u složene ćilibarske setove nakita (Sl. 5).

U skeletnim grobovima 1 i 2 u humci VII u Sjeverskom Fiala je otkrio obilje različitih tipova ćilibarskog materijala.⁵⁶ Opisao je i ilustrovao svega nekoliko komada (Sl. 6). Benac i Čović ove grobove začudo ne publikuju u svojoj knjizi Glasinac II, čak ni u hronološkom pregledu. Međutim, u već više puta navodenoj fascikli “Od dijademe do igle” u dokumentaciji Zemaljskog muzeja veoma su temeljno pobrojani svi ćilibarski “bobci” iz ovih grobova. Kao što je napred rečeno, u humci u Sjeverskom je pronađeno 326⁵⁷ vrlo raznovrsnih komada (čak 24 različita tipa),⁵⁸ koji se mogu hronološki opredeliti u drugu polovinu VI veka pre n. e.⁵⁹ Ono što je očito, nakon uvida u novopazarski ćilibar, ali i u onaj nađen u grobovima Bazilikate, jest to da se ukrasi iz Sjeverskog ne mogu posmatrati kao skup pojedinačnih, izolovanih perli, tek tako nanizanih na đerdan. Naprotiv, struktura ćilibarskih tipova (patke s uvučenom glavom, boce/bule, mešine, cevčice, “vučiji zubi”, reznjaste, narebrane cevčice, različite geometrijske: ovalne, loptaste, pravougaone, trougaone, kvadratne, sočivaste itd.),

⁴⁸ Bianco 2005, 92-99, 43. 45; Tagliente 2005, 71-83; Bottini 2007, 238-241.

⁴⁸ Bianco 2005, 92-99, 43. 45; Tagliente 2005, 71-83; Bottini 2007, 238-241.

⁴⁹ Chapman and Wylie 2016, 55.

⁵⁰ Палавестра / Крстић 2006, 180.

⁵¹ Fiala 1897, 593.

⁵² Benac / Čović 1956, 18.

⁵³ Čović 1987, 604-605.

⁵⁴ Palavestra 1993, 120.

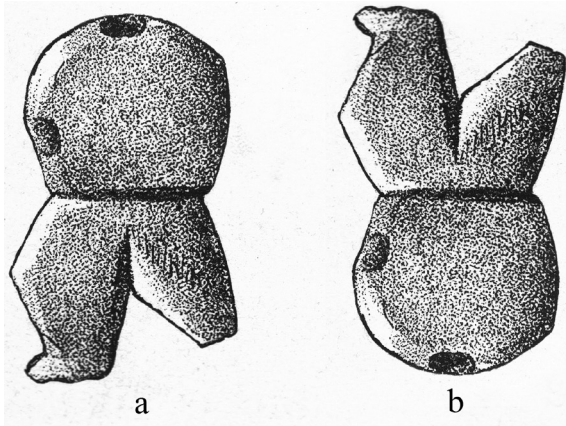
⁵⁵ Negroni Catacchio 1978, 24.

⁵⁶ Fiala 1896, 452.

⁵⁷ Fiala navodi broj od 388 ćilibarskih perli (Fiala 1896, 452). Verovatno se određena količina ćilibara, možda kao i u slučaju Brezja, izgubila do ponovnog muzejskog inventarisanja.

⁵⁸ Po tipologiji iz “Praistorijskog ćilibara na centralnom i zapadnom Balkanu”: tip 8a – 4 kom., tip 5b – 14 kom., tip 8b – 18 kom., tip 16 – 10 kom., tip 11 – 82 kom., tip 43 – 3 kom., tip 47d – 5 kom., tip 57 – 1 kom., tip 52c – 1 kom., tip 18e – 4 kom., amorfne – 122 kom., tip 17 – 3 kom., tip 6b – 26 kom., tip 47d – 4 kom., tip 111 – 3 kom., tip 43 – 2 kom., tip 37 – 1 kom., tip 48b – 1 kom., tip 35a – 3 kom., tip 29 – 4 kom., tip 139 – 1 kom., tip 125 – 4 kom., tip 23b – 1 kom., tip 13 – 9 kom (Palavestra 1993, 114).

⁵⁹ Palavestra 1993, 114. 128.

Slika 5. Navodna antropomorfna figurina od ćilibara (a), odnosno ćilibarska perla u obliku ptice (b) (prema: Fiala 1897, 593; Палавестра / Крстић 2006, 180).

ali i zlatnih detalja i perli od drugog materijala, sugerije da je u pitanju bio barem jedan komplet vrlo složenog nakita, verovatno pektorala ili pojasa. Ideju kako su ti kompleti nakita mogli izgledati pružaju nam upravo grobovi iz Bazilikate iz istog vremena, recimo oni iz Kjaromontea (Chiaromonte) i Latronika (Latronico).⁶⁰ Čak trougaone i kvadratne perle iz Sjevernog dopuštaju da se, makar skromno, upustimo i treću strategiju obnove stare evidencije: eksperimentalno modeliranje. Naime, trougaone i kvadratne svojim perforacijama jasno pokazuju da su bile nizane naizmenično, jedna uz drugu. Trougaonih je i na drugim lokalitetima obično bilo više (barem za jednu), što govori u prilog pretpostavci da su one bile između kvadratnih, iznad njih i da se takav jednostruki đerdan završavao trougaonim perlama. S druge strane, ćilibarske trake i poja-sevi mogle su, kao u Novom Pazaru ili u Kjaromonteu, biti šire, s trougaonim perlama s gornje i donje strane čitave kompozicije.⁶¹ U Sjevernom su otkrivene četiri trougaone i tri kvadratne, pa se može pretpostaviti da su bile jednostruki deo veće kompozicije s cevčicama i drugim perlama, kao što su patke, vučiji zubi, reznjaste perle, mešine, boce itd. (Sl. 7). Neka buduća pažljiva analiza ćilibarskih perli i drugog nakita iz Sjevernog, upoređena s nalazima iz Bazilkate, ali i iz kneževskih grobova u Novom Pazaru ili Atenici, verovatno bi dozvolila i ozbiljniju rekonstrukciju

ćilibarskog nakita iz ove glasinačke humke. Veze Sjevernog s južnom Italijom potvrđuju i ostaci keramike grčke i italjske provenijencije, koje spominje Fiala.⁶²

Mnogi životi stare evidencije

Prilikom proučavanja praistorijskog ćilibara, koji je školski primer prestižnog materijala i artefakata idealnih za razmenu, često sam se pozivao na Apadurajevu (*A. Appadurai*) i Koptofljevu (*I. Kopytoff*) radove o “biografiji predmeta i promeni vrednosti i značenja u zavisnosti od promene konteksta i ‘životne faze’ objekta.”⁶³ Sličan biografski princip mogao bi se primeniti i na “staru evidenciju”, što može da pokaže i ovaj skromni pokušaj autorefleksivne ponovne evaluacije vrlo ograničenog broja ćilibarskih artefakata s Glasinca. Reči Igora Kopitofa o “biografiji stvari” mogle bi se u punoj meri odnositi i na stare publikovane radove, muzejsku dokumentaciju, pa i na sam arheološki materijal u muzejskim postavkama i depozitima, što je nesumnjivo samo još jedna u nizu životnih faza tih objekata: “U homogenizovanom svetu dobara, uzbudljiva biografija nekog predmeta postaje priča o njegovim različitim singularizacijama, klasifikacijama i reklasifikacijama u nesigurnom svetu kategorija čije se značenje menja svakom promenom konteksta.”⁶⁴ Ćilibar s Glasinca nesumnjivo zaslužuje temeljnu ponovnu evaluaciju, kroz strategije pokretanja stare evidencije na koje upućuju Čepmen i Vajli, a koje uključuju i “učenje da se vidi”. U takvom procesu ponovno sagledavanje glasinačkih ćilibarskih artefakata odgovoriće na mnoga nerešena pitanja, a sasvim sigurno će otvoriti i nova. Složene biografije samog ćilibara s Glasinca, ali i starih evidencija o njegovom proučavanju tokom više od jednog veka, kriju još mnoga epistemološka blaga i obećavaju nove horizonte istraživanja.

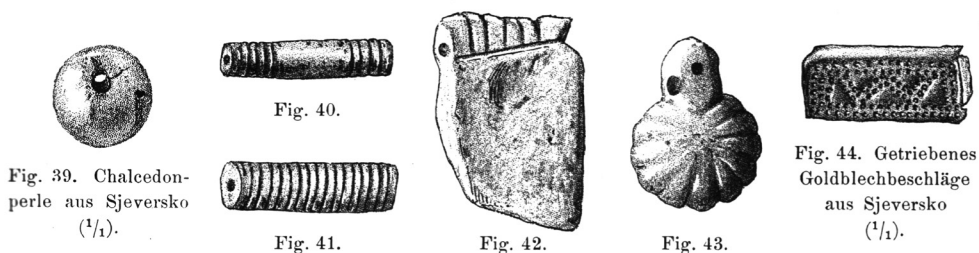
⁶⁰ Bianco 2005, 92-99, 43-45; Tagliente 2005, 71-83; Bottini 2007, 238-241; Palavestra 2009, 167, Fig. 2-4.

⁶¹ Палавестра 2018, 113-115.

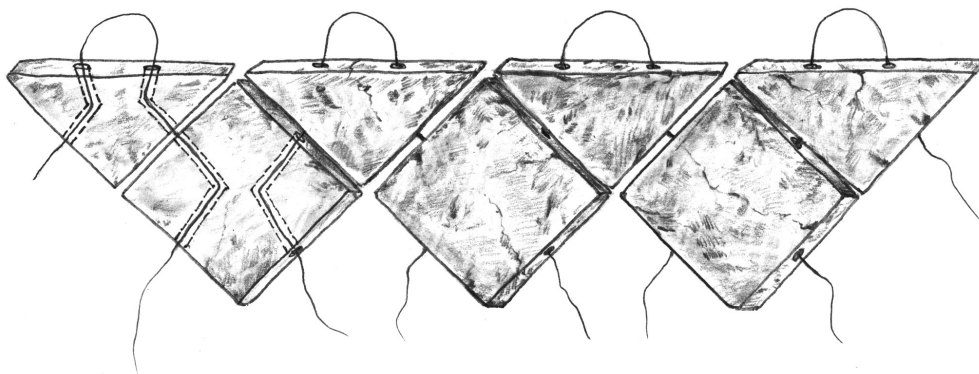
⁶² Fiala 1896, 452.

⁶³ Appaduari 1986; Kopytoff 1986.

⁶⁴ Kopytoff 1986, 90.

Slika 6. Objavljeni čilibar iz humke VII u Sjevskom (prema: Fiala 1896, 452; 1899).

Slika 7. Rekonstrukcija dela kompozitnog čilibarskog nakita iz humke VII u Sjevskom (A. Palavestra)

Summary

Learning to See the Amber from Glasinac

The paper addresses previous research into the amber finds from Glasinac, reaching back to the end of the 19th century, as well as some of the author's own extensive study of this material conducted in 1980s. The method of auto-reflexivity as an epistemological tool is applied, enabling the monitoring of the process of acquisition and validity of archaeological knowledge, and contributing to the better understanding of traditions influencing individual research, processes of socialization of individual researchers, the choice of research objectives, problems and methodology. The paper builds upon auto-reflexive works of Staša Babić, who states that the scrutiny of one's own practice contributes to understanding and improving the practice of entire discipline. On the other hand, the author applies the method of re-evaluation of old evidence as suggested by Alison Wylie and Robert Chapman. Old evidence, with its many layers, may also contribute to a new insight into the archaeological practice and data. The paper focuses upon the strategies of critique and usage of old evidence that, according to Chapman and Wylie, enable us to raise some of the seeming-

ly closed issues of archaeological interpretation and to reanimate the dormant data: secondary retrieval or renewal, re-contextualization, and experimental modelling. The paper examines several layers of old evidence: 1. the oldest layer of the papers published by Truhelka, Fiala and Stratimirović by the end of the 19th century; 2. the documentation concerning Glasinac kept at the Landesmuseum, Sarajevo, especially the folder "From diadem to pin" and its section "Berries E" (amber), whose authorship is uncertain; 3. the reconstruction of Glasinac grave inventories and their chronological attribution, published in 1957 by Alojz Benac and Borivoj Čović; 4. the published data on recent excavations at Glasinac; 5. the author's own secondary evidence, created and re-contextualized in 1984, on the base of the previous, which itself gained the status of old evidence.

The starting point of the paper is the evidence on amber from the Landesmuseum, Sarajevo and the statistical overview of the amber from Glasinac. The author's own work on the amber from Novi Pazar, kept in the National Museum in Belgrade, is offered as an example of "learning to see" on the base of the old evidence and the re-contextualization of the archaeological material (sensu Chapman and Wylie). On the grounds of the old evidence from the Sarajevo Museum and the new insights into the Iron Age amber, based upon the analysis of the material from Novi Pazar and the recent finds from Southern Italy, espe-

cially from Basilicata, the author suggests – as a methodological example – a re-evaluation of a number of amber finds from the burial mounds at Osovo and Sjeversko. The suggestion is put forward that a future more detailed analysis of the old evidence and the amber beads themselves and other jewellery from these mounds, as well as other sites from Glasinac dated into the 7th and 6th centuries B.C. may enable a more accurate reconstruction of the amber ornaments from the region. The contacts may also be more closely investigated with Southern Italy, as well as with the regions east of the river Drina, especially with the elite of these communities, buried in the princely graves at Novi Pazar and Atenica.

Literatura

- Appadurai, A.* 1986, Introduction: commodities and the politics of value, u: Appadurai, A. (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in a Cultural Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, 3-63.
- Бабић, С.* 2004, Поглаварство и полис, старије гвоздено доба централног Балкана и грчки свет, Балканолошки институт, Београд 2004.
- Babić, S.* 2006, Iron Marshalltowns of the Balkans – Ethnography of an Archaeological Community, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XXXV*, 2006, 115-124.
- Бабић, С.* 2008, Грци и други – античка перцепција и перцепција антике, Клио, Београд 2008.
- Babić, S.* 2009, Jezik arheologije II, ili: Kako sam preživjela promenu paradigme, *Etnoantropološki problemi* 4/1, 2009, 123-132.
- Babić, S.* 2018, *Metaarheologija*, Clío, Beograd 2018.
- Benac, A. / Čović, B.* 1956, Glasinac I. Bronzano doba, *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Sarajevo 1956.
- Benac, A. / Čović, B.* 1957, Glasinac II. Željezno doba, *Zemaljski muzej u Sarajevu*, Sarajevo 1957.
- Bianco, S.* 2005, L'ambra nelle vallate della Basilicata ionica, u: *Magie d'ambra, amuleti i gioielli della Basilicata antica*, Museo Archeologico Nazionale della Basilicata "Dinu Adamesteanu", Potenza 2005, 85-109.
- Bottini, A.* 2007, Le ambre nella Basilicata settentrionale, u: Luisa Nava, M. / Salerno, A. (ur.), *Transparenze dall'Antico Ambre, Electa*, Napoli – Milano 2007, 232-251.
- Bourdieu, P.* 2014. *Znanost o znanosti i refleksivnost*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2014.
- Chapman, R. / Wylie, A.* 2016, *Evidential Reasoning in Archaeology*, Bloomsbury Academic Publishing, London 2016.
- Čović, B.* 1959, Glasinac 1957 – Rezultati revizionog iskopavanja tumula glasinackog tipa, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XIV*, 1959, 53-85.
- Čović, B.* 1963, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinackog područja, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XVIII*, 1963, 41-59.
- Čović, B.* 1981, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinackog područja, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXXV-XXXVI*, 1980-1981, 99-140.
- Čović, B.* 1987, Glasinacka kultura, u: Benac, A. (ur.) *Praistorija jugoslovenikih zemalja V*, Sarajevo 1987, 578-643.
- Čović, B.* 1988a, Glasinac, Glasinacka kultura bronzanog doba, Glasinacka kultura željeznog doba, u: Čović, B (ur.) *Arheološki leksikon BiH*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988, 78-81.
- Čović, B.* 1988b, Naučna djelatnost u oblasti prahistorijske arheologije, u: Dautbegović, A. (ur) *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988, 74-95.
- Čović, B. / Mikić, Ž.* 1973, Praistorijske lubanje iz grobova glasinackog područja, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XI*, 1973, 29-92.
- Fiala, F.* 1892, Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu IV*, 1892, 389-444.
- Fiala, F.* 1893, Uspeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu V*, 1893, 717-764.
- Fiala, F.* 1894, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VI*, 1894, 721-760.
- Fiala, F.* 1895, Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VII*, 1895, 535-565.
- Fiala, F.* 1896, Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896, *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu VIII*, 1896, 429-461.
- Fiala, F.* 1897, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897, *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu IX*, 1897, 585-619.
- Fiala, F.* 1899, Die Ergebnisse der Untersuchung praehistorischer Grabhuegel auf dem Glasinac im Jahre 1896, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina VI*, 1899, 8-32.
- Forić, M.* 2013, 50 godina Centra za Balkanološka ispitivanja ANUBIH, u: Juzbašić, Dž. (ur.) *Pedeset godina Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 1963-2013. (Istorijat i bibliografija izdanja)*, Cen-

- tar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2013, 5-44.
- Govedarica, B.* 1978, Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasináčkom području, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XVII, knj. 15, Sarajevo 1978, 15-35.
- Hoernes, M.* 1889, Gabhiigelfunde von Glasinac in Bosnien, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XIX, 1889, 135-149.
- Klejn, L.* 1988, Arheološka tipologija, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1988.
- Kolingvud, R. Dž.* 1986, Ideja istorije, Svjetlost – Globus, Sarajevo – Zagreb 1986.
- Kopytoff, I.* 1986, The Cultural Biography of Things. Commodisation as Process, u: Appadurai, A. (ur.), The Social Life of Things: Commodities in a Cultural Perspective, Cambridge University Press, Cambridge 1986, 64-91.
- Malina, J. / Vašiček, Z.* 1990, Archaeology yesterday and today, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Mano-Zisi, Đ. / Popović, Lj.* 1969a, Novi Pazar – Ilirsko-grčki nalaz, Narodni muzej Beograd, Beograd 1969.
- Mano-Zisi, Đ. / Popović, Lj.* 1969b, Der Fund von Novi Pazar (Serbien), Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 50, 1969, 191-208.
- Murray, T.* 2017, Does the history of archaeology serve a practical purpose?, u: Вишняцкий, Л. Б. (ur.), Ех Унгуе Леонем, Сборник статей к 90-летию Льва Самуиловича Клейна, Нестор-История, Санкт-Петербург 2017, 41-52.
- Negróni Catacchio, N.* 1978, Le ambre figurate protostoriche nel quadro di uno studio generale dell'ambra nell'antichità, Quaderini de la ricerca scientifica 100, Roma 1978, 3-48.
- Палавестра, А.* 1984, Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 1984.
- Palavestra, A.* 1993, Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd 1993.
- Palavestra, A.* 2009, Fragmentation of amber necklaces in the Central Balkan Iron Age, u: Palavestra, A. / Beck, C. W. / Todd, J. M. (ur.), Amber in Archaeology. Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology, Belgrade 2006, National Museum Belgrade, Belgrade 2009, 164-177.
- Палавестра, А.* 2018, *Ћилибар, Еволута, Београд 2018.*
- Palavestra, A. / Beck, C. W. / Todd, J. M. (ur.)* 2009, Amber in Archaeology. Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology, Belgrade 2006, National Museum Belgrade, Belgrade 2009.
- Палавестра, А. / Крстић, В.* 2006, Магија ћилибара, Народни музеј у Београду, Београд 2006.
- Palavestra, A. / Krstić, V.* 2006, The Magic of Amber, National Museum Belgrade, Belgrade 2006.
- Rouse, I.* 1973, Analythic, Synthetic and Comparative Archaeology, u: Redman, C. L. (ur.), Research and Theory in Current Archaeology, John Willey & Sons, New York 1973, 21-32.
- Стратимировић, Ђ.* 1891, Са Гласинца. Извештај о љетошњем ископавању, Гласник Земалског музеја у Сарајеву III, 1891, 338-349.
- Tagliente, M.* 2005, Le donne e l'ambra in Basilicata tra il VII e il IV secolo a. C., u: Magie d'ambra, amuleti i gioielli della Basilicata antica, Museo Archeologico Nazionale della Basilicata "Dinu Adamesteanu", Potenza 2005, 71-83.
- Todd, J. / Eichel, M. / Beck, C. / Macchiarulo, A.* 1976, Bronze and Iron Age Amber Artifacts in Croatia and Bosnia-Herzegovina, Journal of Field Archaeology 3, 1976, 313-327.
- Truhelka, Ć.* 1889a, Gromile na Glasincu, Izvješće o iskopinama zem. muzeja priregjenim pod jesen godine 1888, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu I, Knj. I, 1889, 23-35.
- Truhelka, Ć.* 1889b, Predhistorijski predmeti sa Glasinca, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu I, Knj. III, 1889, 26-44.
- Truhelka, Ć.* 1890a, Kopanje starina na Glasincu u godini 1889, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu II, 1890, 68-95.
- Truhelka, Ć.* 1890b, Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu II, 1890, 386-401.
- Truhelka, Ć.* 1891, Prehistoričke gradine na Glasincu, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu III, 1891, 306-315.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Otmica Evrope, prema motivu sa jedne etruske hidrije, vjerovatno iz Caere – Cerveteri (Rim, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia) / Entführung Europas, nach der Darstellung auf einer etruskischer Hydria, wahrscheinlich aus Caere – Cerveteri (Rom, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia)

Adresa redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
www.anubih.ba/godisnjak

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref